

CULTURA GUMELNIȚA PE VALEA MOSTIȘTEI. AȘEZAREA DE LA SULTANA – MALU ROȘU

THEODOR IGNAT*

Scopul principal al lucrării, *Cultura Gumelnița pe Valea Mostiștei. Așezarea de la Sultana – Malu Roșu*¹, este acela de a sintetiza informațiile cu privire la formele de manifestare materială și spirituală ale comunităților neo-eneolitice de pe Valea Mostiștei, în special prin analizarea situațiilor particulare relevate de cercetările din situl gumelnițean de la Sultana – Malu Roșu (jud. Călărași). Se creionează astfel imaginea unei microregiuni omogene, cel puțin din punct de vedere economic, demografic și cultural, dar cu unele manifestări particulare.

Lucrarea este structurată în șapte capitole și mai multe subcapitole, însumând 214 pagini, și 60 de planșe.

Primul capitol este dedicat cadrului fizico-geografic. Sunt expuse detaliat informații despre relief, rețeaua hidrografică, condițiile climaterice actuale, precum și o încercare de reconstituire a mediului înconjurător preistoric.

Cel de-al doilea capitol a fost dedicat istoricului cercetărilor de pe Valea Mostiștei, fiind structurat în două subcapitole, în vederea unei prezentări sintetice și coerente a principalelor etape de cercetare a microregiunii Văii Mostiștei. Situl de la Sultana – Malu Roșu a ocupat o poziție specială în acest demers, începând de la primele săpături conduse de Ioan Andrieșescu în 1923 și continuând cu cercetările recente, demarate în anul 2001.

Cel de-al treilea capitol, intitulat *Așezări și monumente funerare neo-eneolitice de pe Valea Mostiștei*, a vizat realizarea unui repertoriu al siturilor eneolitice de pe Valea Mostiștei, fiecare dintre ele beneficiind, pe lângă informațiile legate de poziționarea administrativ-geografică și încadrarea cronologică, și de o scurtă prezentare a situației arheologice.

Secvența crono-culturală eneolitică este bine reprezentată pe Valea Mostiștei, constând în situri aparținând culturilor Boian, Gumelnița și Cernavodă I.

* Muzeul Municipiului București; e-mail: theodor_ignat@yahoo.com

¹ Teza de doctorat cu același titlu a fost susținută public la data de 8 februarie 2013, la sediul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, conducătorul științific al lucrării fiind dr. Cristian Schuster. Comisia de doctorat a fost alcătuită din: dr. Radian-Romus Andreescu, dr. Stănică Pandrea și dr. Valentina Mihaela Voinea.

Din punct de vedere tipologic, am împărțit siturile în așezări de tip *tell*, așezări plane (deschise), necropole, la care se adaugă diverse puncte cu materiale arheologice semnalate, care în mod cert provin tot din așezări sau necropole, necercetate încă.

Din perspectivă cantitativă, au fost identificate cinci așezări de tip *tell*, opt așezări plane (deschise), cinci necropole și mai multe puncte cu semnalări de materiale.

Toate acestea ne demonstrează că în preistorie Valea Mostiștei oferea condiții optime de locuire, atât din perspectiva resurselor disponibile, cât și a condițiilor geo-climatice.

Al patrulea capitol, *Rezultatele săpăturilor arheologice de la Sultana – Malu Roșu: Așezarea de tip tell*, a fost structurat în patru subcapitole, pentru a surprinde toate informațiile relevante pentru subiectul abordat.

Cercetarea unei așezări pluristratificate, precum cea de la Sultana – Malu Roșu, presupune coordonarea eforturilor unei întregi echipe formate din arheologi, sedimentologi, arheozoologi, carpologi, palinologi, antropologi etc.

Cantitatea de informație pe care cercetarea unei așezări de tip *tell* o furnizează este impresionantă. De aceea, la Sultana – Malu Roșu se folosește un sistem de săpătură, înregistrare și gestionare a datelor culese din săpătură, a celor obținute în urma analizelor pluridisciplinare, adaptat realităților din teren și ușor de transpus în format electronic sub forma unor baze de date.

Din punct de vedere stratigrafic, în *tell*-ul de la Sultana – Malu Roșu sunt reprezentate toate cele trei faze ale culturii Gumelnița (A1, A2 și B1).

Grosimea nivelului cultural este de aproximativ 4 m în partea estică a așezării, în timp ce în partea vestică grosimea este cuprinsă între 2,50–2,60 m.

Pentru faza A1, se înregistrează un nivel cultural, cu o grosime de numai 0,70 m, puțin spectaculos din perspectiva materialelor arheologice, care pe alocuri capătă aspectul unor descoperiri sporadice. Faza Gumelnița A2 este cea mai bine documentată, cu un nivel consistent, de circa 2,20 m grosime, ceea ce sugerează că aceasta a fost perioada de maximă înflorire a comunității gumelnițene din această așezare. La fel ca faza A1, faza B1 este destul de slab reprezentată, cu un nivel gros de circa 1 metru, dar care, totuși, conține o serie de descoperiri deosebite.

Următorul subcapitol este dedicat organizării interne a așezării de la Sultana – Malu Roșu. În cadrul acestuia, pe lângă o descriere arheologică și stratigrafică a complexelor de locuire, am încercat să obținem, pe cât posibil, o imagine de ansamblu a modului de organizare a spațiului din așezare.

Din punct de vedere al organizării interne a *tell*-urilor gumelnițene, cercetările arheologice au scos în evidență faptul că se prefera păstrarea, cu mici variații, a amplasamentului vechilor locuințe pentru cele nou construite. Astfel de situații au fost surprinse și la Sultana – Malu Roșu.

În subcapitolul dedicat locuințelor am făcut o prezentare pe larg a complexelor de locuire descoperite la Sultana – Malu Roșu. În acest scop am combinat informațiile disponibile din bibliografie cu cele culese din două carnete de șantier ale lui Constantin Isăcescu, precum și cu informațiile furnizate de săpăturile recente (2001–2012). Sunt prezentate 21 de complexe de locuire, cercetate în proporții diferite.

Locuințele sunt construite în tehnica paiantei, dar și în cea a ceamurului (cum este cazul locuinței nr. 5), folosindu-se o structură de lemn acoperită cu lut, iar acoperișul era, cel mai probabil, în două ape, din stuf, după cum ne indică modelele miniaturale. În general, construcțiile prezintă un plan rectangular, cu orientarea N-S. Pentru două dintre locuințe (L2 și L5), s-a stabilit existența a două camere. Inventarul constă în general din vase ceramice, unelte din piatră cioplită și șlefuită, unelte și podoabe din os și corn, reprezentări antropomorfe și zoomorfe.

Pe *tell*-ul de la Sultana – Malu Roșu a fost identificată până în prezent o singură zonă menajeră, acoperind o suprafață de aproximativ 48 m², cu o grosime a depunerii de aproximativ 0,40 m, conținând în general multă materie vegetală descompusă, bucăți de cărbune, ceramică în stare foarte fragmentară, multe valve de scoici, oase de animale, puține oase de pește; numeroase lentile de cenușă fac stratigrafia ușor lizibilă.

Sistemul de delimitare și amenajare al așezării de la Sultana – Malu Roșu a fost identificat pe marginea de S și SV a *tell*-ului, spre terasă, în urma realizării unor profile rezistivimetrice, dar și a două sondaje magistrale. Acesta este compus din șanțuri, un val de pământ, cu două faze de evoluție, precum și o palisadă în partea interioară. De asemenea, în marginea de NV a fost surprins un sistem de amenajare inițială a spațiului pe care urma să se ridice așezarea, amenajare ce consta în două trepte tăiate în nivelul terasei.

Subcapitolul dedicat prezentării inventarului arheologic ocupă o parte importantă în teza de doctorat. Au fost prezentate și analizate pe rând cele mai importante categorii de materiale arheologice: uneltele din piatră, materii dure animale, obiectele de lut, plastica antropomorfă și ceramica. Accentul este pus cu precădere pe analiza materialului ceramic, aceasta reprezentând o bună parte din contribuția noastră personală în cadrul acestei lucrări.

Materialele sunt inedite și sunt interesante nu atât prin spectaculozitatea pieselor ceramice, cât mai ales prin informațiile obținute prin aplicarea unor metode de analiză moderne. Acestea presupun înregistrarea și cuantificarea tuturor fragmentelor ceramice, nu numai a vaselor întregi, după o serie de criterii considerate relevante pentru obținerea de informații atât de ordin general, cât și particular.

Astfel, au fost urmărite probleme legate de gradul de fragmentare, tipologie generală, dimensiuni, pastă, ardere și decor. Datele au fost înregistrate pe o fișă tip, iar apoi introduse într-o bază de date.

În continuare, s-a procedat la prezentarea efectivă a lotului ceramic supus analizei, iar la final s-a efectuat o scurtă comparație cu alte loturi ceramice analizate în manieră similară.

Lotul analizat provine din trei locuințe, două incendiate (L2 și L5) și una neincendiată (L1), totalizând un număr de 8969 de fragmente ceramice (L1 – 638 fragmente, L2 – 6565 fragmente, L5 – 1766 fragmente).

Materialul ceramic a permis încadrarea a două dintre locuințe (L2 și L5) în faza A2 a culturii Gumelnița și a celei de-a treia (L1) în faza B1 a aceleiași culturi.

În toate cele trei loturi se observă un grad mare de fragmentare a ceramicii, iar din punct de vedere al numărului minim de vase, valorile obținute sunt apropiate de cele observate în alte situri (de exemplu, în cazul lotului de la Bordușani – Popină, a fost aproximată existența a 70–80 de vase într-o locuință).

Din punct de vedere al categoriilor de pastă, predomină ceramica din pastă semifină (54–66%), cea mai slab reprezentată categorie fiind ceramica din pastă fină (4–7%).

Raportat la categoriile de formă, se observă preponderența vaselor tronconice pentru toate loturile analizate, dar și o creștere a frecvenței formelor bitronconice și sferice dinspre faza A2 (L5 și L2) către faza B1 (L1).

Din punct de vedere al arderii, datele furnizate de loturile ceramice din cele trei locuințe nu sunt relevante, întrucât două dintre locuințe (L2 și L5) au fost incendiate, iar procentul de ceramică arsă oxidant este în mod evident mai mare (peste 53% în toate loturile).

În cazul decorului, nu am procedat la o analiză stilistică, ci tot la una statistică, luând în calcul prezența în loturile analizate a celor patru mari tehnici decorative – decorul plastic, incizat, excizat și pictat. Și în cazul decorului se observă o evoluție clară și liniară, dinspre faza A2 spre faza B1 a culturii Gumelnița, în sensul că asistăm la o creștere exponențială a preponderenței decorului plastic, completată de o descreștere a celorlalte tipuri de decor.

În lipsa unei relații stratigrafice directe între L2 și L5 – locuințele analizate aparținând fazei 2 a culturii Gumelnița – din cauza amplasării lor în zone diferite de pe *tell*, diferențele care apar la nivelul formelor și al decorurilor ne ajută să stabilim o relație temporală între locuințe. Astfel, ponderea mare a vaselor tronconice (68%) și raportul dintre tipurile de decor din locuința L5 o plasează cronologic la începutul fazei A2. În schimb, creșterea semnificativă la nivelul formelor bitronconice și sferice, dar și a vaselor cu decor plastic, plasează locuința L2 într-o etapă mai dezvoltată a fazei A2.

Din punct de vedere al formelor bitronconice și sferice, se observă pentru locuința L2 o creștere cu 12 puncte procentuale, de la 32% pentru L5 la 44% pentru L2. Pe baza acestor observații, putem afirma că, din punct de vedere cronologic, locuința L5 a fost construită și locuită anterior locuinței L2.

În cazul locuinței L1, materialul ceramic nu face decât să întărească observațiile stratigrafice care o plasează în nivelul B1. Preponderența covârșitoare

a decorului plastic și reprezentarea foarte slabă a celorlalte tipuri de decoruri, procentajul mic de ceramică fină (4%), precum și creșterea ponderii formelor ceramice, bitronconică și sferică (48%), sunt câteva dintre elementele ce argumentează aserțiunea anterioară.

Din punct de vedere al diametrelor, atât la buză cât și la bază, pentru toate categoriile de pastă, observăm că între cele trei locuințe nu sunt diferențe majore, loturile fiind caracterizate în general de o variabilitate mare, în special a diametrelor la buză. Lotul din L1 pare să fie totuși ceva mai încheșat, iar în cazul ceramicii semifine și grosiere observăm o ușoară scădere a diametrelor.

Următoarea etapă a constat în compararea rezultatelor noastre cu date provenite din analiza altor loturi ceramice de la Bordușani – Popină, Hârșova tell, Carcaliu și Căscioarele – Ostrovel. Am ales aceste situri pentru maniera asemănătoare de studiere a materialului ceramic, fapt ce a permis o comparație pertinentă.

Analiza comparativă indică existența mai multor asemănări decât deosebiri între complexe analizate din cele patru situri investigate, sugerând în acest sens o omogenitate culturală care era de așteptat. Micile diferențe pe care le-am observat le considerăm complet firești, individualizând astfel diferitele complexe de locuire.

Din nefericire, numărul complexelor gumelnițene, studiate detaliat din perspectiva materialelor ceramice în general și a celor fragmentare în particular, pe baza unui set de criterii de analiză asemănătoare, este extrem de redus, fapt ce face dificilă orice abordare de ordin comparativ pe o scară mai largă. Rolul acestora este extrem de important în opinia noastră, putând releva particularități specifice fiecărui complex arheologic în parte, iar la scară mai mare, putând indica variațiile dintre așezările gumelnițene sau poate chiar diferențieri comportamentale de ordin cronologic în cadrul acelorași comunități. Astfel s-ar putea extrage informații greu identificabile legate de aspectele economico-demografice ale diverselor comunități, dar și stabili unele acțiuni/evenimente de ordin individual sau colectiv, ce conduc la anumite situații arheologice pe care le descoperim în prezent.

Capitolul al cincilea este dedicat cercetărilor cu caracter interdisciplinar.

Acesta a cuprins analize arheozoologice, paleobotanice, geomorfologice, antropologice, palinologice, petrografice sau GIS.

Loturile faunistice analizate provin din mai multe așezări de pe Valea Mostiștei: Sultana, Vlădiceasca, Șeinoiu, Măriuța. Diversitatea taxonomică a mamiferelor sălbatice, prezente în loturile faunistice analizate, este mare, dar trebuie avut în vedere că majoritatea resturilor provin cu precădere de la patru specii (bourul, cerbul, calul și mistrețul). Această enumerare reflectă și ponderea în care acestea apar în loturile analizate. Din punct de vedere al speciilor domestice, observăm preponderența creșterii vitelor, urmate de ovicaprine, apoi de suine, excepție făcând situl de la Sultana, unde ovicaprinele sunt prezente într-o măsură mai mare.

Analize arheobotanice s-au efectuat doar pe materialele provenite din așezarea de la Sultana – Malu Roșu, identificându-se semințe de spanac, linte, mătrăgună, de plante segetale/ruderales, de orz și grâu, măceșe, coji de alune.

Capitolul al șaselea este dedicat prezentării rezultatelor cercetării necropolei de la Sultana – Malu Roșu.

Aceasta a fost identificată în anul 2006 și se găsește la circa 150 m vest de așezarea de tip *tell*, pe terasa înaltă a lacului Mostiștea, dar și pe pantele ce coboară abrupt spre lac.

Până în prezent, în cele șapte campanii arheologice desfășurate, au fost cercetate 67 de morminte de înhumatie, la care se adaugă alte complexe arheologice, constând din vetre, gropi de diverse forme și dimensiuni, ce aparțin culturilor Boian și Gumelnița, dar și unor manifestări culturale posterioare. Majoritatea mormintelor aparțin secvenței eneolitice, mai precis culturilor Boian și Gumelnița, doar un mormânt fiind atribuit epocii bronzului, pe baza vasului din inventarul funerar.

Toate mormintele eneolitice sunt individuale, cu gropi simple, fără alte elemente de amenajare deosebită sau elemente constructive din piatră/lemn, precum cele întâlnite în Bulgaria. Gropile au în general o formă ovală, dar au fost întâlnite și gropi de formă circulară. La nivel de planimetrie încă nu s-a putut observa o regulă, dar desigur nici numărul mormintelor nu este suficient de mare pentru a permite o astfel de analiză. Distanțele dintre morminte se încadrează între valori situate între mai puțin de 1 m până la 12–14 m, formând aparent grupuri de câte două morminte. Cu câteva excepții, mormintele par a fi aliniate pe axa E–V, spre așezare.

Majoritatea mormintelor din necropola de la Sultana – Malu Roșu conține schelete în poziție chircită (laterală, dorsală, ventrală), cele mai multe pe partea stângă (45 morminte), mai rar pe partea dreaptă (doar 5 morminte). Starea precară de conservare a patru morminte de copii a împiedicat determinarea poziției lor. Acestora li se adaugă și opt „reînhumări”. Din punct de vedere al orientării defuncțiilor, observăm că majoritatea indivizilor se încadrează direcției E–V, excepție de la regulă făcând două morminte, unul orientat NNW–SSE, celălalt N–S.

Din perspectiva pieselor de inventar, situația nu este spectaculoasă. Majoritatea mormintelor sunt lipsite de inventar, iar atunci când acesta este prezent, în general este modest. Din perspectivă tipologică, inventarul constă în vase ceramice, piese de silex sau piatră șlefuită, precum și podoabe confecționate din cochilii de *Spondylus* sau *Dentalium*, mai rar din os, malahit sau marmură.

Caracterul modest al inventarului este cel puțin paradoxal, dacă avem în vedere bogăția așezării de tip *tell* din vecinătate.

Analiza antropologică a vizat 29 de schelete. Din punctul de vedere al determinării sexului, în lotul analizat 17 indivizi sunt femei (56%), 11 indivizi sunt bărbați (37%), iar pentru 7% nu a putut fi stabilit sexul. Din punctul de vedere al vârstei, lotul analizat se prezintă astfel: 0–20 de ani – 2 indivizi reprezentând 7%; 20–35 de ani – 14 indivizi reprezentând 47%; 30–40 de ani – 1 individ reprezentând 3%; 35–55 de ani – 13 indivizi reprezentând 43%.

În încheiere, subliniem faptul că necropola de la Sultana – Malu Roșu, prin elementele de tratament funerar identificate, dar și pe baza elementelor de

amplasament și topografie, se încadrează în seria necropolelor specifice marelui complex cultural Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI.

Teza de doctorat se încheie cu un **capitol de concluzii**, în cadrul căruia au fost reiterate principalele observații desprinse pe parcursul celorlalte capitole:

- Prin poziția sa geografică, relief și resurse disponibile, Valea Mostiștei a fost dintotdeauna propice locuirii umane.

- Cele peste 130 de situri, aparținând tuturor perioadelor istorice, atestă o locuire continuă din neolitic până în prezent.

- Analiza GIS arată că distanțele dintre tell-uri sunt în medie de 10 km. Această distanță era ușor de parcurs pe jos de către membrii comunităților și credem că a fost un factor important în crearea de legături economice între acestea.

- Analiza materialelor arheozoologice întărește această ipoteză, întrucât se observă obiceiuri alimentare similare, atât în privința speciilor domestice, cât și a celor sălbatice. Interesant este că acestea se păstrează din punct de vedere al preponderenței speciilor consumate de-a lungul întregii evoluții a culturii Gumelnița, cu mențiunea că importanța vânătorii scade în faza B1.

- De asemenea, analiza statistică a materialului ceramic sugerează o serie de schimbări dinspre faza A2 spre faza B1 a culturii Gumelnița. Astfel, la nivelul formelor observăm o creștere în faza B1 a procentului de vase închise (bitronconice și sferice).

- La nivelul decorului observăm o creștere semnificativă în faza B1 a tipurilor de decoruri plastice, în detrimentul celor pictate, incizate și excizate.

- Necropola de la Sultana – Malu Roșu a fost utilizată de două comunități, Boian și Gumelnița. Pe baza datelor AMS radiocarbon ($n = 5$), putem estima că necropola a fost utilizată timp de 600 de ani, probabil în intervalul cronologic 5071–4450 cal BC (probabilitate 91,8–95,4%). Informația arheologică și datele radiocarbon relevă faptul că aceste comunități nu au fost contemporane și, prin urmare, exista o continuitate în utilizarea cimitirului. Această situație reflectă existența unei tradiții și a unor reguli funerare la acele comunități și, probabil, la cele descendente.